

A magyarországi avarok termete

Mikor idegen emberrel találkozunk, a testi bélyegek közül a termei tűnik fel legelőször már jó messziről. Érthető tehát, ha a régi népekre vonatkozó történeti forrásmunkák szerzői a legtöbbször a testmagassággal jellemezték az általuk leírt népeket. Az avarok különböző testi sajátosságairól pl. teljesen hallgatnak az egykorú források. Nestor krónikája azonban megjegyzi róluk, hogy: „Az avarok pedig magas természetűek és gögös elméjűek valának. De az Isten elpusztította őket és megannyian halállal emésztetének el, úgy hogy egy sem maradt meg közülök.“

Kérdés már most, vajjon az antropológiai vizsgálatok igazolják-e Nestor állítását?

A régi népek testmagasságát kétféleképpen állapíthatjuk meg. Vagy úgy, hogy az ásatás alkalmával a sírban bolygatatlanul fekvő csontváz hosszát megmérjük, vagy pedig a felszedett csontvágrészek (főleg végtagesontok) méreteiből utólag számítjuk ki Manouvrier és Pearson stb. formulái segítségével a valószínű életbeli testmagasságot.

Elméletileg az előbbi eljárás szolgáltatná a pontosabb adatokat. A csontváz ugyanis gyakran ikorhadt, a kiemelt csontvágrészek többnyire erősen sérültek s így aránylag csak kevés csontváz vagy végtagesont marad meg olyan állapotban, hogy mérésük pontosabb eredményt adjon. De még ilyen kedvező esetekben is a csontokból kiszámított életbeli testmagasság csak valószínű érték csupán. A testarányok egyén, életkor, nem és rassz szerint változván, előfordulhat, hogy két teljesen azonos méretű végtagesont egykori tulajdonosai egymástól eltérő természetűek voltak és fordítva két különböző méretű hosszúcsont tulajdonosai azonos testmagasságúak is lehettek, ha testarányuk (főleg a gerincoszlop hossza) azt éppen megengedte. Ezzel szemben a sírban fekvő csontváz hossza az ásatás alkalmával még akkor is elég pontosan megmérhető, ha egyes csontvágrészek, vagy akár a csontváz nagyrésze is, korhadt, vagy bolygatott, de a koponya és a lábfej eredeti helyzetében fekszik (feltéve, hogy teljesen kinyújtva temették el).

Azt hihetnők ezek után, hogy az avarokra bizonyára igen sok, a sírban in situ megmért testhossz-adattal rendelkezünk s így az antropológusnak könnyű dolga van, amikor természetüket akarja tanulmányozni. Gondolhatnók ezt annál is inkább, mert az avar temetőik száma hazánkban, főleg az Alföldön, rendkívül nagy, a sírok száma pedig a legtöbbjükben meghaladja a 500-at, sőt ezer síros avar temetőket is (Győr, Keszthely) felástak már.

Sajnálattal kell azonban megállapítanunk, hogy ásatóink a csontváz hosszát, ezt az antropológiai szempontból oly fontos jelleget, egyfelől aránylag csak kevés temetőben mérték meg, másfelől, ahol megmérték, ott is a legtöbbször hibásan, vagy pontatlanul mérték s így az ásatási jegyzőkönyvekben közölt adatok nagy része behatóbb tudományos

vizsgálatra, főleg variációs-statisztikai elemzésre, nem használható. Eltekintve a zavaró körülményektől, aminő pl. a koponyának vagy egyes csontvázrészeknek korhadás, a földréteg lazasága, földmozgás, talajvíz, rágesálók stb. hatására történő kisebb-nagyobb elmozdulása, gyakori hiba, hogy a testhosszt nem a talp (sarokcsont) alsó felszínének közepéig, hanem a lábujjperccsontok hegyéig mérik, amelyek pedig a lágyrészek elrothadása után eredeti függélyes helyzetükből többnyire tetemesen elmozdulnak s így a csontváz látszólagos hosszúságát 10—15 cm-el is megnövelhetik. Még gyakoribb hiba az, hogy a testhossz mérése csak hozzávetőlegesen, 5—10 cm-es megközelítéssel, vagy összevonással történik s így az adatok alapján az egyes termetértékek gyakorisága nem állapítható meg. Pedig az illető temetőbe temetkezett nép rasszbeli összetételének megítélése szempontjából ez igen nagy fontosságú volna.

Nagy zavarokat és nehézségeket okoz az ásatási jegyzőkönyvek termetadatainak értékelésében és tudományos felhasználásában az a körülmény is, hogy az életkor és a nem meghatározása gyakran hiányos, vagy hibás. Így azután nem ritkán olvashatunk ott 100—115 cm-es női és férfi csontvázakról, melyekről, ha véletlenül a koponyát, vagy csontvázat megmentették, utólag kiderül, hogy 8—10 éves gyermekek voltak. Előfordulnak ásatási jegyzőkönyveinkben óriás csontvázak is, melyekről már többször megállapítható volt, hogy csupán 175—180 cm magasak voltak.

Mindeme zavaró körülményeket és hibaforrásokat tehát figyelembe kell vennünk, amikor a valószínű életbeli testmagasságot akarjuk megállapítani. A kérdés tisztázását nagy mértékben elősegítette az a tény, hogy néhány olyan avar temetővel is rendelkezünk már, (Kiskőrös, Üllő, Mosonszentjános, Makkoserdő) amelyekből antropológus és régész által együtt végzett ásatás eredménye gyanánt, a csontvázak legnagyobb részét megmentettük s így a sírban mért testhossz és a hosszúcsontok méretei alapján utólag kiszámított életbeli testmagasság közötti kapcsolatot tanulmányozhattuk.

Jelen tanulmányomban az ásatási naplókából 1000 avar csontvázak a sírban mért testhosszát és 611 megmentett avar csontváz hosszú csontjairól számított valószínű életbeli testmagasságát vettem figyelembe. Az adatok összegyűjtésében való segítségért dr. Thesszák Károly tanársegéd úrnak és Szilágyi Ilona intézeti női segéd úrhölgynek mondok köszönetet.

Érdekes mindjárt a termetértékek variációja, amit az I. Táblázatban látunk s amely már is élénk fényt vet a kétféle termetmeghatározás hibáira.

Feltűnik itt mindenképp, hogy a sírban mért termetadatok több mint kétszer akkora variációs-szélességet tüntetnek fel, mint a hosszúcsontok méretei alapján nyert termetadatok. Nyilvánvaló ebből, hogy az utóbbiak pontosabbak, tudományos szempontból megbízhatóbbak, mint az előbbiek, amelyek nagy variációs-szélességét éppen a fent vázolt hibalehetőségek okozzák. Így a sírban mért testhosszminimumnak a hosszúcsontok alapján nyert termetminimumtól való nagy (21—24 cm-nyi) eltérése kétségtelenné teszi, hogy a sírban mért női és férfi termetadatok egy része még teljesen ki nem fejlődött egyénektől származ-

zük. Viszont az a szembetűnő eltérés, hogy a sírban mért férfi termet-adatok maximuma 13 cm-el, a női termetadatoké pedig 19 cm-el nagyobb, mint a csontvázak termetmaximuma, a sírban való mérés hibáiból származik. Érdekes egyébként, hogy a termet variáció-szélessége a nőknél a sírban mérve 8 egységgel (68, illetve 76 egység), a hosszú-csontokból számítva pedig 5 egységgel (31, illetve 36 egység) nagyobb, mint a férfiaknál.

I. A TERMETÉRTÉKEK VARIÁCIÓJA.

Variation des valeurs de stature.

A) Sírban mérve Métrée dans la sépulture		B) Végtagcsontokból számítva Calculée des os d'extrémités		A kettő különbsége Différence de ces deux
♂	minimum = 128 cm maximum = 195 cm	♂	minimum = 152 cm maximum = 182 cm	24 cm 13 cm
Variáció szélesség = 68 egys. Latitude de variation		Variáció szélesség = 31 egys. Latitude de variation		37 egység
♀	minimum = 115 cm maximum = 190 cm	♀	minimum = 136 cm maximum = 171 cm	21 cm 19 cm
Variáció szélesség = 76 egys. Latitude de variation		Variáció szélesség = 36 egys. Latitude de variation		40 cm

A kétféle módon nyert aritmetikai középértéket nemek szerint meghatározva a II. Táblázatban foglaltam össze.

II. AZ AVAROK ÁTLAGOS TERMETE.

Stature moyenne des Avars.

A) Sírban mérve : Métrée dans la sépulture		B) Végtagcsontokból számítva: Calculée des os d'extrémités		A kettő különbsége Différence de ces deux
476 ♂ = 165.45 cm		333 ♂ = 164.55 cm		+ 0.90 cm
524 ♀ = 152.55 cm		278 ♀ = 153.23 cm		- 0.68 cm
Különbség = 12.90 cm Différence		Különbség = 11.32 cm Différence		1.58 cm

Meglepő, hogy az említett mérési hibák és hibalehetőségek dacára a sírban mért testhossz és hosszúcsontokból számított testhossz aritmetikai középértéke között a férfiaknál mindössze 0.90 cm, a nőknél pedig 0.68 cm különbség mutatkozik, ami az adatok nagy száma következtében a hibák bizonyos fokú kiegyenlítődését és a nyert középértékek megközelítő használhatóságát jelenti. A férfiakra a sírban mért testhossz adatok, a nőkre a csontokból számított termet adatok adtak magasabb értéket, aminek oka nyilvánvalón az, hogy az ásatási naplókban nőinek jelzett sírok nem mindig felnőtt (20 éven felüli) nőt, hanem igen gyakran csak 15—16 éves fiatal asszonyt vagy leányt jelentenek. Ezek csontvázai tehát, mivel hosszúcsontjaik végdarabjai még külön vannak s így gyakran elvesznek, vagy elkorhadnak, minek következtében a testmagasság meghatározására nem használhatók. — a hosszúcsontok méretei alapján számított termetadatok között nem szerepelnek. Ehhez járul azután még az a körülmény is, hogy a legtöbb avar temetőben a fiatal nők száma nagyobb, mint a fiatal férfiaké, mivel utóbbiak egy része harcokban, az otthontól távol pusztult el. — Mindez érthetővé teszi, hogy az ásatási naplók adatai alapján számított átlagos női termet alacsonyabb, mint a megmentett csontvázak alapján számított, amelyek már mind 18—20 éven felüli egyénektől származnak.

Ami már most a fenti középértékek rasszantropológiai jelentőségét illeti, azok a Martin-féle szűkebb értelemben vett középtermet alsó határa körül foglalnak helyet s így azt bizonyítják, hogy Nestornak nincs egészen igaza, amikor az avarok általános szomatikus jellemzője gyanánt a magas termetet említi, mert általánosságban inkább a mértékeltén közepes termet jellemzi őket.

A fenti középértékek megközelítő használhatóságát bizonyítja a férfi és női testmagasság különbsége, ami a sírban mért adatok alapján 12.90 cm, a hosszúcsontokból számított termetadatok alapján pedig 11.32 cm. Ezek szerint azt mondhatjuk tehát, hogy az avaroknál a nők átlagban 11—13 cm-el voltak alacsonyabbak a férfiaknál, vagyis a női termet a férfi termetnek 92—93%-a, ami egyezik a tudományos irodalomban a férfi és női termet különbségére ismeretes adatokkal.

Lássuk most a Martin-féle termetcsoportok gyakoriságát egyfelől a sírban mért testhosszadatok, másfelől a végtagsontokból számított termetadatok alapján, amint azt a III. Táblázat feltünteti.

A sírban mért és a hosszúcsontokból számított termetadatok között az egyes termetcsoportok szerint való eloszlásban lényeges és egészen szokatlan különbség mutatkozik. A sírban mért termetadatok ugyanis a két szélsőség, nevezetesen egyfelől az alacsony, másfelől a magas termet körül halmozódnak úgy, hogy e két szélső csoport együttes gyakorisága a férfiaknál az esetek 59%-át, nőknél az esetek 55.5 %-át foglalja magában. Ezzel szemben a közepes és nagyközepes termetcsoport együttes gyakorisága, ahol pedig az esetek halmozódását várnók, csupán 18—22% között mozog.

Szembevetően különbözik ettől a végtagsontok méretei alapján nyert termetadatoknak termetcsoportok szerint való eloszlása. Itt az alacsony és magas termet együttes gyakorisága csupán 22—28%, ellenben uralkodó többségre jut a kisközepes és közepes termet, úgy hogy

azok együttes gyakorisága nőknél az 54%-ot, férfiaknál pedig a 64%-ot is eléri.

III. A TERMETCSOPORTOK GYAKORISÁGA AZ AVAROKNÁL.

La fréquence des groupes de stature chez les Avars.

A) ♂		A) Sirban mérve Métrée dans la sépulture		B) Végtagcsontok- ból számítva Calculée des os d' extrémités	
		Eset Nombre	%	Eset Nombre	%
1) Alacsony termet	x — 159.9 cm stature petite	97	20.38	41	12.31
2) kisközepes termet	160.0— 163.9 cm stat. inférieure à la moyenne	107	22.48	111	33.33
3) közepes termet	164.0— 166.9 cm stat. moyenne	51	10.71	103	30.93
4) nagyközepes term.	167.0— 169.9 cm stat. supérieure à la moyenne	37	7.77	43	12.91
5) magas termet	170.0— x stat. grande	184	38.65	35	10.51
		476	99.99	333	99.99
B) ♀					
1) alacsony termet	x — 148.9 cm stat. petite	155	29.58	49	17.62
2) kisközepes termet	149.0— 152.9 cm stat. inférieure à la moyenne	113	21.56	74	26.62
3) közepes termet	153.0— 155.9 cm stat. moyenne	84	16.03	77	27.69
4) nagyközepes term.	156.0— 158.9 cm stat. supérieure à la moyenne	36	6.87	49	17.62
5) magas termet	159.0— x stat. grande	136	25.95	29	10.43
		524	99.99	278	99.98

Vajjon mi lehet e különös eloszlás és a kétféle adatesoport között mutatkozó szembetűnő ellentét oka?

Kétségtől szerepet játszik ebben az a már említett tény, hogy a sírban mért adatok között sok a még teljesen ki nem fejlett egyéné s másfelől, hogy a sírban mért testhossz-adatok egy része a csontok eltolódása, illetve helytelen mérése következtében a valóságnál nagyobb méretet tüntet fel. Jellemző ebből a szempontból a győri avar temető. Börzsönyi Arnold a régészeti leírás 889 sír közül csupán egy nőnek és 9 férfinak közli a termet adatát. Utóbbiak azonban mind magas termetűek, úgy hogy a 9 férfi testhossza 175 cm középtértéket ad. Ezen ki-

vül még több esetben megemlíti a férfi esontvázról, hogy az magas vagy hatalmas termetű. Nyilvánvaló, hogy itt bizonyos fokú szelektálás történt s így termetadatai tudományos szempontból nem használhatók.

Ilyen szelektálásra vall dr. Márton Tajosnak az abonyi avar temetőben végzett ásataásairól szóló megjegyzése is. „A sírok túlnyomó részét — írja az Arch. Ért. 1906-os évfolyamában — ez új sorozatban is női és gyermeksírok képezik. A kifejlett esontvázakat, amennyiben rendszer fekvésük ezt megengedte, meg is mértem. A férfi vázak méretei 164—178 cm, a női vázakéi 151—166 cm. közt váltakoznak.“ Az egyes méretheadatok azonban nem közli. Ha mérése helyes volt, e temetőben magasabb termetű avarok temetkeztek.

E mellett azonban még más oknak is kell itt szerepelnie. Ez pedig aligha lesz más, mint az, hogy az avarok között bizonyos temető vagy törzsek szerint elég nagy termetkülönbségek lehettek. A sírban mért termetadatokkal kapcsolatban ugyanis több olyan temető szerepel, melyekből esontvázak sajnos nem maradtak meg, melyeket azonban ásatóik — joggal-e vagy jogtalanul — magas termetűeknek jellemeznek. Ilyenek, mint látni fogjuk főleg Nemesvölgy, Jutas, Öskü, Gombos.

A IV. és V. táblázatban a kétféle mérésből származó adatoknak a termet egyes értékei szerint való eloszlását, vagyis az avarok termetének gyakorisági sorát látjuk. A férfi és női gyakorisági sorokat a végtagesontok méreteiből számított termetadatok gyakorisági sorában (ld. V. táblázat) 11 cm-es nemi különbséggel, a sírban mért adatok gyakorisági sorában (ld. IV. táblázat) azonban csak 10 cm-es nemi különbséggel állítottam egymás mellé, hogy így a sírban mért adatok mérési hibái szembetűnőbbek legyenek.

Elég egy pillantást vetniünk a IV. Táblázat adataira, rögtön észre vesszük, hogy sem a férfiak, sem a nők gyakorisági sora nem természetes. Többszűcsű variációs sornak látszik, valójában azonban az esetek halmozódása mindkét sorban nagyobb részben a tízes (140, 150, 160, 170, 180 cm.) kisebb részben az ötös számegységekre (145, 155, 165, 175, 185 cm) esik, ami azt bizonyítja, hogy a testhossz meghatározása a legtöbb avar temetőben 5—10 cm-es megközelítéssel, illetve összehasonlással történt. A belőlük számított aritmetikai középérték használhatóságát ez természetesen lényegesen nem befolyásolja.

Ezzel szemben az V. Táblázat férfi és női variációs sora aránylag nagyobb szabályosságával, az eseteknek a közép felé haladva arányosan fokozódó halmozódásával tűnik ki. A férfiak gyakorisági sora 163/164 cm-nél, a nőké 152/153 cm-nél egy-egy csúcsban éri el a maximumát. Ez természetesen még egyáltalán nem jelenti az avar populáció rasszbeli egységességét. Elárulják ezt már a gyakorisági sorok kisebb szabálytalanságai is. A gyakorisági sorok néhány, a szomszédosnál nagyobb gyakoriságú termetértéke ugyanis (pl. férfiaknál a 155, 160, 173 cm, nőknél a 142, 147, 162 cm) újabb gyakorisági középpontok magvai lehetnek. A tüzetesebb vizsgálatok pedig úgy a termetre, mint egyéb testi jellegekre vonatkozólag az avarok nagy rasszbeli kevertsege mellett tanúskodnak.

Érdekes felvilágosításokat ad ebből a szempontból már az arithme-

IV. A SIBAN MÉRT TERMETADATOK CYAKORISÁGI SORA.
Fréquence des mesures de stature prises dans la sépulture.

♂		♀		♂		♀	
Termet Stature cm	Eset Nombre cm	Termet Stature cm	Eset Nombre cm	Termet Stature cm	Eset Nombre cm	Termet Stature cm	Eset Nombre cm
		115	1	166	7	156	13
		116	—	167	13	157	5
		117	1	168	18	158	18
128	1	118	2	169	6	159	2
129	—	119	—	170	70	160	48
130	—	120	3	171	5	161	2
131	—	121	—	172	15	162	11
132	—	122	—	173	4	163	5
133	—	123	1	174	11	164	8
134	—	124	—	175	16	165	20
135	—	125	—	176	9	166	5
136	—	126	—	177	6	167	2
137	—	127	1	178	6	168	6
138	—	128	1	179	—	169	3
139	—	129	—	180	15	170	11
140	1	130	9	181	5	171	1
141	—	131	—	182	2	172	1
142	2	132	1	183	2	173	—
143	1	133	2	184	1	174	1
144	—	134	2	185	6	175	2
145	7	135	4	186	2	176	—
146	—	136	3	187	—	177	—
147	3	137	2	188	2	178	—
148	2	138	3	189	1	179	—
149	2	139	1	190	4	180	2
150	19	140	19	191	—	181	—
151	1	141	3	192	—	182	1
152	9	142	2	193	1	183	—
153	3	143	5	194	—	184	—
154	4	144	4	195	1	185	2
155	17	145	37	123—195 cm	476	186	1
156	2	146	12			187	—
157	6	147	17			188	—
158	16	148	19			189	1
159	1	149	3			190	1
160	72	150	85			115—190 cm	524
161	5	151	5				
162	18	152	20				
163	12	153	15				
164	9	154	24				
165	35	155	45				

tikai középértékeknek lelőhelyek, illetve temetők szerint való összeállítása is, amint azt a VI. táblázatban látjuk. A táblázat középső rovata a lelőhelyeket, a baloldali rovatok a sírban mért, a jobboldaliak pedig a hosszúcsontok méretei alapján számított átlagos termetértékeket tüntetik fel nemek szerint külön választva. Nagyban zavarja az összehasonlítást és az adatok értékelését az a körülmény, hogy egyfelől aránylag csak kevés temetőre vonatkozólag rendelkezünk mindkét fajta termetmeghatározással, s másfelől, hogy egyes temetőkből oly kevés a rendelkezésre álló termetadat vagy megmentett csontváz, hogy az azokból nyert átlagos termetértékek csak több-kevesebb valószínűséggel bíró adatoknak tekinthetők, amelyek nagyobb számú sírméret, vagy csontváz esetén bizonyára változni fognak. Ezért most csak ideiglenes tájékoztatás gyanánt használhatom azokat.

V. VÉGTAGCSONTOKBÓL SZÁMITOTT
TERMETADATOK GYAKORISÁGI SORA

Fréquence des mesures de stature calculées des os d'extrémités

♂		♂		♀		♀	
Termet Stature cm	Eset Nombre cm	Termet Stature cm	Eset Nombre cm	Termet Stature cm	Eset Nombre cm	Termet Stature cm	Eset Nombre cm
147	—	165	26	136	1	154	24
148	—	166	34	137	—	155	24
149	—	167	12	138	1	156	20
150	—	168	21	139	—	157	18
151	—	169	10	140	2	158	11
152	2	170	9	141	1	159	9
153	3	171	7	142	6	160	6
154	3	172	2	143	2	161	2
155	5	173	7	144	1	162	4
156	5	174	4	145	6	163	4
157	3	175	2	146	10	164	2
158	9	176	2	147	13	165	—
159	11	177	—	148	6	166	—
160	23	178	—	149	14	167	1
161	21	179	—	150	15	168	—
162	29	180	—	151	14	169	—
163	38	181	—	152	31	170	—
164	43	182	2	153	29	171	1
		152-182	333			136-171	278

Nagyon tanúságosak azok a temetők, melyekből úgy a sírban mért, mint a hosszúcsontokból számított termetadatok rendelkezésre állanak, mert szemléltetik a mérések hibáit és felvilágosítást nyújtanak a sírban mért termet és a hosszúcsontokból számított termet közötti összefüggésről. Lássuk tehát először ezeket. Baktón a sírban mért termet férfiaknál csak 0.50 cm-el, nőknél azonban már 4.65 cm-el nagyobb a vég-

VI. AVAROK ÁTLAGOS TERMETE TEMETŐK SZERINT

Stature moyenne des Avars suivant les cimetières

A) Sirban mérvé Métrée dans la sépulture					B) Végtagcsontokból számítva Calculée des os d'extrémités			
♂		♀		Lelőhely Lieu de trouvaille	♂		♀	
Eset Nombre	arithm. közép moyenne	Eset Nombre	arithm. közép moyenne		Eset Nombre	arithm. közép moyenne	Eset Nombre	arithm. közép moyenne
5	155.66	4	145.66	Fehértó B.	—	—	—	—
12	159.04	12	148.04	Pusztamérges	—	—	—	—
—	—	—	—	Mosonszentjános	43	162.2	61	152.01
—	—	—	—	Előszállás	11	162.5	—	150.20
—	—	—	—	Fejérmegyeiek	20	163.15	7	153.21
11	163.73	6	155.6	Baktó	6	163.23	2	150.25
—	—	—	—	Kiskőrös	53	163.84	48	152.71
—	—	—	—	Cece	8	163.91	—	155.20
—	—	—	—	Üllő	43	164.57	40	153.15
59	162.59	55	151.20	Makkoserdő	45	164.58	26	154.15
31	158.62	27	149.78	Adorján	35	164.67	29	154.88
—	—	—	—	Deszk (Ambrus)	—	164.70	—	154.—
64	162.70	77	150.74	Kundomb	16	164.75	19	153.03
6	156.50	1	154.0	Makkoserdő (fülkésiros)	9	165.53	3	157.18
—	—	—	—	Deszk és Bilisics	24	165.62	21	152.98
—	—	—	—	Deszk (Örögh)	—	166.10	—	150.96
—	—	—	—	Bilisics	—	166.69	—	154.29
46	163.28	93	150.19	Fehértó A.	48	166.98	25	155.48
15	164.13	14	153.13	Szőreg B.	—	—	—	—
8	164.62	4	149.50	Csongrád(Máma)	—	—	—	—
167	164.79	163	154.00	Kaján	—	—	—	—
4	16.620	4	147.7	Csóka	—	—	—	—
11	167.27	18	156.83	Csengele, Feketehalom	—	—	—	—
1	168.9	4	156.6	Jutas	5	162.2	4	150.6
22	169.18	23	150.61	Gombos	—	—	—	—
7	169.71	5	153.20	Batida	—	—	—	—
11	169.70	18	159.77	Öskü	—	—	—	—
38	172.90	31	159.52	Jutas	—	—	—	—
11	175.00	—	—	Győr	—	—	—	—
18	176.50	14	166.5	Nemesvölgy	—	—	—	—

VII. A KÖZÉPNÉL ALACSONYABB ÉS MAGASABB TERMET
GYAKORISÁGA.

La fréquence des statures plus petites et plus hautes que la moyenne.

♂					A) Sírban méreve Métrée dans la sépulture	♀					
Közép alatt au-dessous de — 164.9		Közép felett au-dessus de 165.0 —		Arithm közép moyenne		Lelőhely Lieu de trouvaille	Arithm közép moyenne	Közép alatt au-dessous de — 153.9		Közép felett au-dessus de 154.0 —	
Eset Nombre	%	Eset Nombre	%					Eset Nombre	%	Eset Nombre	%
39	66.10	20	33.89	162.59	Makkoserdő	151.20	34	61.81	21	38.18	
34	53.13	30	46.87	162.70	Kundomb	150.74	52	63.41	30	36.58	
26	56.52	20	43.48	163.28	Fehértó A.	150.19	72	77.42	21	22.58	
83	49.70	84	50.29	164.79	Kaján	154.00	73	44.78	90	55.21	
5	22.72	17	77.27	169.18	Gombos	150.61	18	66.67	9	33.33	
2	18.18	9	81.82	169.70	Öskü	159.77	6	31.58	13	68.42	
3	7.89	35	92.11	172.90	Jutas	159.52	7	22.58	24	77.42	
2	11.11	16	88.89	176.50	Nemesvölgy	166.50	5	35.71	9	64.28	
♂					B) Végtagcsontokból számítva Calculée des os d'extrémités	♀					
31	72.09	12	27.91	162.2	Mosonszenjános	152.01	36	59.01	25	40.98	
33	62.26	20	37.73	163.84	Kiskörös	152.71	29	60.41	19	39.58	
29	67.44	14	32.56	164.57	Üllő	153.15	19	47.50	21	52.50	
26	57.78	19	42.22	164.58	Makkoserdő	154.11	12	46.15	14	53.85	
17	48.57	18	51.42	164.67	Adorján	154.88	13	44.83	16	55.17	
8	50.00	8	50.00	164.75	Kundomb	153.03	13	68.42	6	31.58	
17	35.42	31	64.58	166.98	Fehértó A.	155.48	11	44.00	14	56.00	

tagcsontokból számítottánál. Utóbbi különbség nyilvánvalóan az esetek esekély száma miatt állott elő. Makkoserdőn és Kundombon fordított a helyzet, mivel a sírban mért termet a férfiaknál 2 cm-el, s a nőknél 2,29—2,95 cm-el kisebb, mint a végtagcsontokból számított. Aránylag ezek szolgáltatják a legjobb adatokat. Fehértó A. temetőben a sírban mért termet a férfiaknál már 3,70 cm-el, a nőknél pedig 3,29 cm-el kisebb. Adorjánban a különbség 5—6 cm-re, a makkoserdei fülkesírokban pedig 5—9 cm-re emelkedett. A sírban mért termetnek ez a kisebb volta nyilvánvalóan két körülményből adódott. Egyfelől a lábtöcsontok elkorhadása folytán a valóságosnál kisebb testhosszt mértek, másfelől több fiatal egyént is a felnőttek közé számítottak. A makkoserdei fülkesírokban pedig, mivel a sírfenek egészen rézsútos, a csontváz egyes részei részint már eredetileg a rothadás és a talajvíz hatására, részint az ásatás alatt — lényeges helyváltozást szenvedtek s így testhosszuk vagy nem mérhető, vagy egészen hibás adatot ad. Külön érdekes ebből a szempontból a jutasi temető. Itt Rhé Gyulának a sírban mért testhossz adatai alapján a férfiakra 172,90 cm, a nőkre pedig

159.52 cm átlagos termetet nyertem. E feltűnően magas középérték értékelését elősegíti az a körülmény, hogy e temetőből megmaradt 9 csontváz, melyek alapján a jutasi férfi termet középértéke 162.2 cm s a nőké 150.6 cm. Viszont ugyanezen csontvázaknak Rhé Gyula által a sírban mért átlagos termete 168.9, illetve 156.6 cm, vagyis a nőkre 6 cm-el, a férfiakra 6.70 cm-el magasabb, mint a hosszúcsontokból számított. Ebből nyilvánvaló, hogy az ösküi, győri, nemesvölgyi sírméretekből számított középértékek is körülbelül 6 cm-el kisebb végtagsontmétrétehből számított termetnek felelnek meg.

Ha most a kétféle mérés vázolt különbségeit és hibáit figyelembe véve vizsgáljuk a VI. táblázatban felsorolt temetőkben az avar férfiak és nők átlagos termetét, megállapíthatjuk, hogy egyes temetőkre mindkét féle mérés szerint az aránylag alacsonyabb, más temetőkre mindkét mérés szerint a magasabb termet a jellemző.

Igy alacsonyabb az átlagos termet a Fehértó B., pusztamérgesi, mosonszentjánosi, előszállási, baktói temetőkben, magasabb: deszki, bili-sicsi, Fehértó A., szőregi, Csongrád-mámai, kajáni, csókai, feketehalmi, jutasi, gombosi, batidai, ösküi, győri és nemesvölgyi temetőkben. Kiskőrös, Cece, Üllő, Makkoserdő, Adorján, Kundomb a két csoport között foglalnak helyet.

VIII. A MARTIN-FÉLE TERMETCSOPORTOK GYAKORISÁGA TEMETŐK SZERINT

La fréquence des groupes de statures - Martin suivant les cimetières.

Lelőhely Lieu de trouvaille	Termet Stature		Alacsony petites x — 159.9		Kis közepes petites- moyennes 160.0-163.9		Közepes moyennes 164.0-166.9		Nagy közepes grandes- moyennes 167.0-169.9		Magas grandes 170.0—x	
	Eset Nombre	Arithim. közép moyenne	Eset Nombre	%	Eset Nombre	%	Eset Nombre	%	Eset Nombre	%	Eset Nombre	%
♂												
Mosonszentjános	43	162.2	11	25.58	15	34.88	12	27.91	2	4.65	3	6.98
Kiskőrös	53	163.8	11	20.75	17	32.07	14	26.41	6	11.32	5	9.43
Üllő	43	164.6	1	2.32	19	44.18	15	34.88	3	6.98	5	11.63
Makkoserdő	45	164.6	7	15.56	12	26.66	14	31.11	9	20.00	3	6.67
Adorján	35	164.7	5	14.29	11	31.43	10	28.57	4	11.43	5	14.29
Kundomb	16	164.8	2	12.50	2	12.50	11	68.75	—	—	1	6.25
Fehértó	48	166.98	1	2.08	12	25.00	15	31.25	10	20.83	10	20.83
♀			x - 148.9		149.0-152.9		153.0-155.9		156.0-158.9		159.0	x
Mosonszentjános	61	152.01	13	21.31	17	27.87	16	26.23	12	19.67	3	4.92
Kiskőrös	48	152.71	9	18.75	16	33.33	9	18.75	11	22.92	3	6.25
Üllő	40	153.15	7	17.50	8	20.00	18	45.00	5	12.50	2	5.00
Makkoserdő	26	154.15	4	15.38	4	15.38	7	26.92	7	26.92	4	15.38
Adorján	29	154.88	6	20.69	5	17.24	7	24.14	3	10.34	8	27.59
Kundomb	19	153.03	—	—	12	63.16	4	21.05	3	15.79	—	—
Fehértó	25	155.48	3	12.00	5	20.00	6	24.00	5	20.00	6	24.00

Az eddigi adatokból úgy látszik, hogy a fülkesíros avarok is magasabb termetűek a nem fülkesírosoknál. Miután e jelenségek nemcsak a férfi, hanem a női sírokra is megállapíthatók s mivel a jelzett temetők legtöbbször a férfi és női átlagos termet között normális arány mutatkozik, nyilvánvaló, hogy a mérések jelzett hibái dacára is az átlagos termetnek temetők szerint nyert különbségeiből a magyarországi avaroknak temetők, illetve törzsek szerint különböző rasszbeli összetételére következtethetünk. Ugyanez derül ki a VII. Táblázatból is, melyben a középnél alacsonyabb termet gyakoriságát állítottam össze nének és temetők szerint rendezve. Azokat a temetőket amelyekből kevesebb adat áll rendelkezésre elhagytam. Amint látjuk Mosonszentjánoson, Kiskőrösön, Makkoserdőn úgy a férfiak, mint a nők között erősen dominál a közép alatti testmagasság. Kundombon, Kajánon, Adorjánban és Fehértó A. temetőben a középnél alacsonyabb és középnél magasabb termet közel egyforma gyakoriságú, míg Gomboson, Óskün, Jutason és Nemesvölgyön, amennyire a rendelkezésre álló adatokból következtethetünk, a középnél magasabb termetű elemek vannak erősen túlsúlyban.

A VIII. Táblázat viszont, melyben a végtagcsontokból számított termetadatok alapján a Martin-féle termetcsoportok gyakoriságát látjuk, arról győző meg bennünket, hogy az egyes termetcsoportok gyakorisága temetők szerint igen változó, ami ismét a magyarországi avarságnak temetők, illetve törzsek szerint különböző rasszbeli összetételére enged következtetni.

Nagy általánosságban már is megállapíthatjuk, hogy az Alföld közepén alacsony termetű, délre és nyugatfelé, Dunántúlra haladva, magasabb termetű avar törzsek körvonalai bontakoznak ki, melyek mellett azonban, a mosonszentjánosi temető tanúsága szerint, alacsonyabb termetű avar szigetek is előfordulnak.

Ez a csak nagyon hiányos vázlat is mutatja milyen fontos lenne, ha minden felásott avar temetőből az összes csontvázak pontos sírméretével és minél több jó állapotban megmentett csontvázal rendelkeznénk.

Még messzebbre vezetne bennünket, ha az összes szomatikus jellemzőknek temetőnként való arányát és geográfiai elterjedését is tanulmányozhatnánk. Folyamatban lévő vizsgálataimból itt csak annyit jelzek, hogy a termetnek alacsonysága több temetőben (pl. Mosonszentjános, Fehértó B) erősen mongolid arcjelleggel, a magasabb termet pedig több temetőben (pl. Jutas, Fehértó A, Nemesvölgy) hosszú koponyával, keskeny arccal, míg több alföldi avar temető közepes és nagy közepes termetű emberanyaga turanid arc- és agykoponya jelleggel kapcsolódik (pl. Kundomb, Kaján).

Bartucz Lajos